

SUDÁR BALÁZS

Egy török költő a férfiak között – Mihri hátún¹

Jóllehet, az oszmán költészet hat évszázados története során több ezer költő nevét jegyezték fel, közöttük alig találunk nőt – azok is jobbra az utolsó, már a nyugati hatásokat tükröző időszakban alkottak. Meglepő kivételként éppen a klasszikus korszak hajnalán, a 15. század második felében két költő neve is felbukkan az életrajzgyűjteményekben: az idősebb Zejnep hátúné (?–1475) és a fiatalabb Mihrié (1460?–1512 után). Mindketten az észak-anatóliai Amaszja városában éltek – ismerték is egymást –, de míg Zejnep visszahúzódó, „tisztességes nőhöz illő” életet élt, Mihri gyakran vett részt a hercegi udvar összejövetelein. Egy 15. századi muszlim nő, aki sohasem házasodik meg, de nyilvánosan férfitársaságban mutatkozik, s ráadásul még a költészet terén is nevet szerez? Nem csoda, hogy napjaink modernizálódó – ugyanakkor muszlim gyökerei felé is nyitó – Törökországában megélenkült íranta az érdeklődés: Amaszja honlapján a város legnevesebb szülöttei között találjuk, versgyűjteményét feldolgozták, regény jelent meg róla.² Számunkra pedig talán az a legérdekesebb, hogy milyen körülmények tették lehetővé e különleges életpályát.

Az életrajzgyűjtemények

Mihriről a legtöbbet talán a költői életrajzgyűjteményekből, a *tezkiré*kéből tudhatunk meg; ezekre támaszkodik a török és a nemzetközi irodalomtörténetírás is,³ vizsgálódásainkat ezért mi is ezekkel kezdjük. Az oszmán költők biográfiáját a

1 A tanulmány az OTKA támogatásával készült (F–048 361).

2 *Sabiha Gemici*: Mihri Hatun Divanı. Karşılaştırmalı Metin. Türleri. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi, 1990.; *Sabiha Gemici*: XV. Yüzyıl kadın şairlerinden Mihri hatun. *Toplumsal Tarih* 2(1994) 9., 13–16.; *Sennur Sezer*: Türk Safo’su Mihri Hatun. İstanbul, 2004. (Tasnádi Editnek köszönöm, hogy a munkára felhívta a figyelmemet.)

3 *Abdülkadir Karahan*: Mihri Hatun. In: *İslam Ansiklopedisi*. VIII. Ankara, 1979. 305–306.; *Th. Menzel*–[*E. G. Ambros*]: Mihri Khātūn. In: *The Encyclopaedia of Islam*. VII. Mif–Naz. Ed. C. E. Bosworth–E. van Donzel–W. P. Heinrichs–Ch. Pellat. Leiden–New York, 1993. 23–24.; Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klâsikleri. Tarih, antoloji, ansiklopedi. (= BTK) II.

16. század közepén kezdték gyűjteni és rendszerezni.⁴ A század második felének legnagyobb műve például több mint 630 versfaragó életéről tájékoztatja az olvasót, de még ez sem a teljes létszám: az első pillantásra minden fűzfapoétát felsorolni látszó munkák nem tartalmazznak mindenkit – a kánonba csak az arra érdemesnek tartottak kerülhettek be. Mihri a 16. század összes jelentős gyűjteményében szerepel,⁵ ezek szerint tehát az oszmán költők maguk közé számították őt is.

Nevét hat munkában találtam meg,⁶ amelyek azonban részben egymásra támaszkodnak, gyakran ismétlik egymást. Az első szerző, Szehi bég rövid leírásában Mihri udvari kapcsolatait emeli ki, s a szülővárost, Amaszját nevezi meg (1538).⁷ Latífi – Szehiétől teljesen független – gyűjteményében (1546) bőven olvashatunk a költőnőről, megtudjuk például, hogy apja is verselt Belái néven. Latífi az, aki elkezdte sorolni a Mihri körül felbukkanó férfiakat: Iszkender cselebit és Nedzsátit – különösen ez utóbbival kapcsolatban hoz sok érdekes adalékot.⁸ A jól értesült Ásik cselebi (1568) ezt a gondolatmenetet fejleszti tovább, a Latífinál említettek mellett újabb férfiak tűnnek fel: Müejjedzâde Abdurrahmán cselebi, Pasa cselebi és Güvâhî.⁹ Kinalizâde Haszan cselebi az előbbi három művet kompilálja (1586),¹⁰ majd az ő cirkalmas leírását kivonatolja Bejánî (1592).¹¹ Hasonló kompiláció Gelibolulu Âlî életrajza is (1600).¹² Azaz tényleges információkkal csupán az első három – Mihrihez időben legközelebb eső – szerző szolgál.

Az életrajzokból kinyerhető információk tehát a következő csoportokba sorolhatók: kapcsolat az amaszjai hercegi udvarral, költőtársak, szerelmek. Nem elhanyagolható szempont a Mihriről kialakított vélemény sem. A következőben ezeket a témákat vizsgáljuk részletesebben.

Istanbul, 1986. 227–232.; *İsmail E. Erünsal*: Mihri Hatun. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXX. Mısra–Muhammediyye. İstanbul, 2005. 37–38. Magyarul: *Necil Toğay*: Mihri Hatun. In: Világirodalmi Lexikon. VIII. Mari–My. Főszerk. Király István. Bp. 1982. 384.

4 A 16. századi életrajzgyűjteményekről: *Sudár Balázs*: A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban. Bp. 2005. (Humanizmus és reformáció 29.) 49–51.

5 A későbbi életrajzgyűjtemények már nem tekintenek vissza a 15–16. század fordulójáig.

6 Az életrajzgyűjtemények adatait összesítő munkában további két művet is említenek, Ahdíét és Fáizjét. (*Halük İpekten–Mustafa İsen–Recep Toparlı–Naci Okçu–Turgut Karabey*: Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü. [= DEİS] Ankara, 1988. 291. Ahdí munkájának budapesti kéziratában azonban nem találtam meg Mihri nevét. [Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény, Török kéziratok, októv. 124.] Fáizi tezkiréjét nem sikerült beszereznem.)

7 Tezkire-i Sehi. İstanbul, 1325 [1907/1908]. 122–123.

8 Latífi Tezkiresi. Haz. Mustafa İsen. Ankara, 1990. 315–319.

9 The Meşâ'ir üş-şu'arâ or Tezkere of 'Âşik Çelebi. Ed. by G. M. Meredith-Owens. London, 1971. 127b–128b.

10 *Kinalî-zade Hasan Çelebi*: Tezkiretü'ş-suarâ. Haz. İbrahim Kutluk. II. Ankara, 1989. 934–936.

11 *Mustafa bin Carullah Beyânî*: Tezkiretü'ş-suarâ. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara, 1997. 78., 274.

12 *Kühü'l-ahbâr*'ın tezkire kısmı. Haz. Mustafa İsen. Ankara, 1994. 164.

Az amaszjai hercegi udvar

Az oszmán hercegeket gondosan felkészítették az uralkodás mesterségére. Körültekintő nevelésük részeként 10–15 éves korukban már egy-egy szandzsák igazgatását is rájuk bízta, ahol saját udvartartást építhettek ki, s gyakorolhatták az uralkodás művészetét. Legfőbb segítőjük a nevelőjük (*hodzsa* vagy *lala*) volt, aki tulajdonképpen a birodalmi hierarchia nagyvezíri tisztének megfelelő feladatokot látott el. De felsorakozott a teljes hivatalnoki kar – pénzügyi vezetők, kancellária, írnokok –, sőt a hercegeket gyakran elkísérte az anyjuk is. Ez az eljárás nemcsak magát a reménybeli trónörökösöt, hanem holdudvarát is felkészítette az uralkodás nehéz mesterségére. Ha trónra került, kipróbált kísérete élén vonulhatott a fővárosba.

A hercegek – *sehzádek* – különböző városokban kaptak helyet, a legnevezebb ezek közül Manisza volt, innen került ki talán a legtöbb szultán. De nem panaszkodhatott Amaszja sem, itt hat későbbi uralkodó töltötte ifjúságát, például a leendő II. Bajezid 1454 és 1481 között, s idekerült harmadik fia, Ahmed is, aki bő harminc évig élt a városban (1481–1513).¹³ Korszakukban Amaszja kulturálisan virágzott, a hercegi udvar jelenléte vonzotta a tudósokat és a művészeket, és kellő háttérrel jelentett a nagyarányú építkezésekhez. Bajezid vallási komplexum – dzsámi, medresze, ingyenkonyha – emelését rendelte el, az építkezést azonban a gyakorlatban már a fia vezényelte le (1482–1486). Ahmed első vezírje, Pazarlioglu Mehmed pasa dzsámit építtetett a városban (1486), amelynek szócikét máig is az oszmán kőfaragás egyik csúcsteljesítményének tartják. Ahmed regnálása idején készült el Hüszejn kapu agaszi medreszéje (1488) és Abdullah pasa hittani főiskolája (*dáru'l-hadisz*, 1485), valamint dzsámija is (1502). De a szellemi teljesítmények sem maradtak el: a kor egyik jeles dervise, a halveti rend dzsemállije ágának alapítója, Dzsemáleddin Akszaráji (?–1493 vagy 1506) Ahmednek dedikálta egyik művét. S bár maga a herceg – családja számos tagjával ellentétben – nem volt költő, poéták sorának adott állást. Udvari imámja – előimádkozója – a kiváló zenei képességekkel bíró, és melleleg költőként is jeleskedő Makámí volt.¹⁴ Itt élt az amaszjai születésű, törökül és perzsául is verselő Müniri,¹⁵ s a szintén amaszjai kötődésű Áfitábi, aki még II. Bajezid itteni tartózkodása idején került kapcsolatba az udvari körökkel.¹⁶ A társasághoz tartozott a purista költői irányzat élharcosa, Güháhi, és tiszteletét tette itt a hercegek környezetében gyakran megforduló Nedzsáti bég is, aki korának legjelentősebb gazel- (lírai vers-) költője volt, s akinek lírája jó száz évig zsinórmértékül szolgált a poéták számára. (Ő egyébként 1504 és 1507 között II. Bajezid másik fiának, Mahmúd hercegnek maniszai udvartartásához tartozott.)

13 Ahmed amaszjai udvaráról: *Petra Kappert*: Die osmanischen Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert. Leiden, 1976. 69–93.

14 DEiS 275.

15 DEiS 309.

16 DEiS 12.

Az oszmán elit szórakozását a vadászatok mellett a különféle összejövetelek, multságok szolgálták, az urak itt élvezték a bor, a zene és a költészet örömeit. Sajnos ezekről a társaságokról keveset tudunk, legtöbbit talán a versekből – amelyek persze félrevezetőek is lehetnek. A legelterjedtebb zsánerkép szerint a cimborák egy kertben gyűlnek össze, rendszerint tavasszal: a fák harsogóan zöldek, az ágyások színpompás virágokkal teltek, a pázsit puha, a szél rózsailatot hoz, a fákon dalol a fülemüle... A már mámoros mulatozók között ringva jár a pohárnok, hogy újra és újra megtöltse a kupákat. A szívben szerelem lobban, merthogy gyakran a kedves is a mulatozók között található.¹⁷ És itt egy sarkalatos kérdéshez érkezünk: vajon nők részt vehettek-e efféle összejöveteleken? Unos-untalan ismételt tétel, hogy az iszlám a férfi és a női világot igyekszik minél jobban elkülöníteni. A hárembe – a női lakosztályba – idegen férfi nem teheti be a lábát, női vendégek érkezése esetén még a ház ura sem. Az utcán a nőket elfátyolozzák, az imahelyeken elkülönítik. De vajon az elit „garden partyja-in” is így volt ez? A kiváló irodalomtörténész, Walter G. Andrews a török költészet szociális vonásait elemezve úgy látta, hogy a versekben felbukkanó kedves többnyire fiú, éppúgy, mint a ringatózó járású szépséges pohárnok. A gyakran megénekelt multságokon csak férfiak vesznek részt, a fellobbanó szerelem: férfiszerelem.¹⁸ Mihri azonban mégis utat talált ezekre az összejövetelekre – vajon kivételnek kell őt tekintenünk, vagy talán mégsem volt annyira zárt ez a férfivilág?

Szerelmek

Az életrajzírok legtöbbit talán Mihri szerelmi életével foglalkoznak. Mindannyian kiemelik, hogy korának elismert szépsége volt, de aztán sietve hozzátesszik: „a világba lányként jött és lányként távozott onnan”; „szüzesség dolgában [...] rejtett háremét az onnan eltiltott idegenektől, titkos kincsestárát a szennyfolt kígyójától megóvta. Gyöngykagylóját a szívélyesség áprilisi esőjével nem elégítette ki,¹⁹ sem pedig az egyesülés esőjének harmatcseppjével színpompás rózsabimbóját nem áztatta. Röviden: Kettős gránátalmáját²⁰ senki nem ízlelte, ezüst medencéjébe halat senki nem vetett.” A szépség és a megközelíthetlenség – nem is beszélve az aktív társadalmi életről –, igencsak foglalkoztatta az életrajzírok fantáziáját.

17 *Walter G. Andrews: Poetry's Voice, Society's Song. Ottoman Lyric Poetry. Seattle–London, 1985. 143–174.*

18 *Walter G. Andrews–Mehmet Kalpaklı: The Age of Beloveds. Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society. Durham, 2005. 195–208.*

19 Az oszmán költészet szimbolikája szerint a kagyló magába fogadja az áprilisi eső egy cseppjét, majd bezárul, és a cseppből gyöngyöt növeszt.

20 A gránátalma az oszmán költészet gyakori szimbóluma: száj.

Első – úgy tűnik, kezdetben legalább viszonzott – szerelme, Müejjedzáde Abdurrahmán efendihez, a kor egyik legjelentősebb tudósához fűzte, aki Amaszjában született 1456-ban – alig volt idősebb Mihrínél. Fiatalon a városba küldött Bajezid herceg környezetébe került, de mivel rossz hatással volt a szultánfira – állítólag alkohol- és kábítószerfogyasztásra szoktatta őt –, az uralkodó ki akarta végeztetni (1479). Először Aleppóba menekült, majd Tebrízben folytatta tanulmányait. Bajezid trónra kerülése (1481) után azonnal hazatért, s immár az isztambuli főiskolákat látogatta. Karrierje azután gyorsan ívelt felfelé: előbb a Kalenderháne-főiskolán (1483), majd a Szahn-i Szemánon – a kor legarangosabb oszmán egyetemén – tanított (1486–1493). Azután a bírói feladatok kedvéért elhagyta a pedagógusi pályát: előbb Edirne kádija (bírója) lett, majd 1501-ben anatóliai, 1505-ben pedig ruméliai kádiaszkerként („főbíró”) tevékenykedett. Bár a hercegek háborúja során, 1511-ben letették posztjából, Szelim 1512-ben újra kinevezte, igaz, csak rövid időre: 1514-ben elcsapták, mert korábban Ahmed herceg pártján állt. Ekkor nyugdíjba vonult, 1516-ban halt meg Isztambulban. Régi barátja volt a jeles történetíró, Kemálpaszazáde, s a keze alól került ki a 16. század legjelentősebb tudósa, Ebusszuúd efendi; a kor legjobb költője, a korábban már említett Nedzsátí bég pedig neki ajánlotta verseskötetét. Ő maga három nyelven – arabul, perzsául és törökül – verselt, a Hátémí művésznevet használta.²¹

Minthogy 1479-ben elhagyta Amaszját, s a későbbiekben jobbára a birodalom távolabbi területein szolgált, Mihrínek csak fiatalkori szerelme lehetett. Talán családi kapcsolat áll az ismeretség mögött, mivel Abdurrahmán efendi nagyapja éppúgy kolostorfőnök (*sejh*) volt, mint Mihrié. Esetleg találkozhattak a hercegi udvarban is, ez viszont azt jelentené, hogy Mihrí már Bajezid környezetébe is bejáratos volt. Abdurrahmán ugyan távozott Amaszjából, de Mihrí később is ápolta volna a kapcsolatot: az egyre nagyobb tekintélynek örvendő értelmiségi azonban ekkor már szabadulni akart tőle. Mihrí így fakadt ki egyik versében:

Hátémí! Te hamisan voltál Mihrí szerelmese
Bár, ó, Istenem, Mihrí téged jobban szeret, mint gyermekét.

Mihrí másik, hangsúlyozottan viszonzatlan szerelme, egy Iszkender cselebi nevű ifjú volt, Ahmed herceg *lalájának*, Jularkiszti Szinán pasának a fia. Szinán pasa 1511-től vezette a herceg udvartartását, s ott a legrangosabb személynek számított, ura szolgálatában érte a halál 1512-ben, amikor csatát veszített a kizilbasok ellen. Fia további sorsáról nincsenek adataink, mindenesetre Mihrí szerelme az 1510-es évek legelején bontakozhatott ki – hősnők ekkor már túl volt az ötvenen. Az érzelem fellobbanásáról ismét csak egy vers tanúskodik:

²¹ <http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/index.php/M%C3%BCeyyazade%20Abdurrahman%20Efendi>; DEİS 192–193.

Álomból nyitottam a szemem, hirtelen felemeltem fejem,
S láttam, hogy egy holdarcú szépség áll szemben velem.

Arcáról fény áradt – világosan láttam –,
Maga muszlimnak tűnt, de ruhája pogány.

Mivel Mihri az élet vizéhez elért, nem hal meg az Utolsó Ítéletig,
Hiszen a kegyetlenség éjszakájában világosan látta Iszkendert.

Az utolsó sorpár ravasz fogalmazása a muszlim mitológia egyik közismert történetére utal: Iszkender – Nagy Sándor – elment megkeresni az élet vizét Hizirrel, egy rejtélyes profétával. Útjuk során sötét erdőbe értek, ahol Iszkender eltévedt és nem találta meg az örök élet vizét, abból csak Hizir ihatott. Mihri csavar egyet a történeten: magát Hizirrel azonosítja, Iszkender viszont az élet vizének szerepét veszi fel. E költői játéokra azért kerülhet sor, mert az oszmán költészet szimbolikája szerint a kedves szája az élet vizének Hizir által meglelt forrása. Mihri tehát egy mitológiai történeten keresztül vallja meg szerelmét. Amikor azonban a hercegi udvarban meggyanúsították, hogy Iszkenderrel testi kapcsolatot tart fenn, így vágott vissza – feljebb idézett versének ügyes átalakításával:

Hány Iszkendert rubinom [*ajkam*] [*édes*] vize
A vízhez elvezetett, de szomjasan küldött el.

Itt tehát Mihri megfordítja, s immár az eredetei történetnek megfelelően használja a szimbólumokat: az ő ajka az élet vizének a forrása, Iszkender pedig éppúgy pórul jár, mint világhódító névrokona.

Feljegyezték egy harmadik történetet is, amelyben a változatosság kedvéért Mihri kezét kéri meg, s most ő ad kosarat. A férjjelölt az életrajzírók szerint az Ejüp-medresze (főiskola) tanára, Pasa cselebi volt, a történetíró és politikus Kemálpasazáde apai nagybátyja. Tanárként élte életét, majd Burszában, Gökderében maga is medreszét alapított. 1487-ben Serefeddin Rámí retorikai munkáját parafrazeálta *Hevesz-náme* címmel, s Kutbí néven költőként is nevet szerzett magának.²² Mihri azonban visszautasította a kérést. Az ügy a költőtársadalmat sem hagyta hidegen, a kor jeles poétája, Zátí például az alábbi rövid versben fogalmazta meg – cseppet sem baráti – véleményét:

Hallottuk, Mihri kezét akarja Pasa [*cselebi*]
De vajon ő [*Mihri*] aláveti-e magát neki [*Pasa cselebinek*]?
Annyi ideje böjtöl már az a szegény [*Mihri*]!
[*Most*] egy számár farkával ünnepeljen-e?

22 DEiS 258.

Költőtársak

A gyűjteményekben feljegyzett történetek másik csoportja olyan személyekhez kötődik, akikkel Mihrí költőként állt kapcsolatban. Ahmed herceg amaszjai udvarában élt például Güváhí (?–1526?), aki a muszlim középkor egyik legjelentősebb misztikusa, Feriduddín Attár *Pend-náme* című művének fordításával vívta ki hírnevét. Egyébként a költészetben a purista – az arab és perzsa elemeket visszaszorítani kívánó, a török nyelvre támaszkodó, nem túl hosszú életű – irányzat elkötelezett híve volt.²³ Feltehetőleg jó viszonyban állhatott Mihrivel, aki egyszer versben róttá meg hosszú hallgatásáért:

Güváhí! A világban egy szépségbe
Bolondítson bele téged az Isten!

[...]

Hajfonatára akasszon végül
Téged a szépség birodalmának padisahja!

Ha e vers célját kérdeznéd:
Mi az? Bár mondanád: Güváhí bűne [az]!

Egy-két soroddal Mihríre, te
Miért nem emlékezel néha-néha?

A legnagyobb horderejű kapcsolat azonban a kor költőfejedelméhez, Nedzsátí béghez fűzte őt. Az Isza névre hallgató ifjú valószínűleg gyermekadó révén került muszlim környezetbe, először egy edirnei özvegyasszony nevelte, majd egy Száilí nevű költő vette szárnyai alá. Később Kasztamonuba került, ehhez a városhoz köthető költői működésének kezdete. Hódító Mehmed (1451–1481) idejében ment Isztambulba, ahol verseivel sikerült felhívnia magára a szultán figyelmét, aki írnokai közé fogadta. Igazi felemelkedése azonban II. Bajezid (1481–1512) korához köthető, amikor a szultánfiak környezetéhez tartozott. 1481 és 1484 között a Karamán tartomány élére kinevezett Abdullah herceg ír-noka volt, majd ennek halála után Isztambulban élt. Sorra írta a dicsérő, hízelgő verseket a kor jelentős államférfiaihoz, de ezek csak húsz év múlva, 1504-ben hoztak látványos eredményt, ekkor ugyanis a Maniszába rendelt Mahmúd herceg mellé nevezték ki *nisándzsinnak*, azaz „kancellár”-nak. A szultánfi a poéták jelentős támogatójának számított, udvari méltóságai közül sokan foglalkoztak költészettel: kancelláriáját Tali’í vezette, írnokai Szun’í és Sevki voltak; mindannyian koruk közepes tehetségű költői. Maniszai életével Nedzsátí felettébb

23 BTK III. İstanbul, 1986. 243–246.

elégedett lehetett, a hercegnek sorra írta a dicsérőverseket. 1507-ben azonban Mahmúd halálával e jó életnek vége szakadt, költőnk újra Isztambulba költözött, s 1509-ben bekövetkezett haláláig már újabb hivatalt nem vállalt.

Költői tevékenységének gerincét lírai versei, *gazel*jai képezik. Művészetére különösen jellemző a török kifejezések, szólások és közmondások bőséges használata, amelyeket olyan érzékkel épített verseibe, hogy azok nem vesztek semmit sem eleganciájukból, sem fennkölt stílusukból. Márpedig ez a 15. század végén – az oszmán költői nyelv kialakulásának korában – igencsak jelentős tettek számított. Tulajdonképpen Nedzsátí stílusa határozta meg az irodalmi normát a 16. század második feléig, Báki fellépéséig.²⁴ Nem csoda tehát, hogy munkáit a hódoltságban is ismerték, sőt azok Balassihoz is utat találtak.²⁵

Mihri e jeles férfiút választotta példaképéül, verseit sorra parafrázeálta. Az eljárás (*nazire*) a kor bevett költői technikájának számított: a parafrázis készítője ezzel egyfelől elismerte az eredeti vers alkotójának művészi teljesítményét, másfelől meg is tisztelte azzal, hogy az eredeti művet továbbgondolta. Mihri kétértelmű verspárral emlékezett meg e költői kapcsolatról:

Mihri, amikor/ha Nedzsátí versére mondasz parafrázist,
Magad nincstelen koldussá, őt padisahhá teszed.

Értelmezhetjük ezt úgy, mint a kevésbé tehetséges költő főhajtását a kor fellegekben trónoló költőfejedelme előtt. De megnyilvánulhat benne Mihri öntudata is: nem fog parafrázist írni, mert azzal lealacsonyítja magát. Önbizalmáról lesz még szó, most lássunk egy példát arra, amikor keményen megkritizálta Nedzsátít. A jeles költő egy helyütt ezt írta:

Se égen, se földön egy mákszemnyi jóindulat se érjen!
Fekhelynek és takarónak egy gyékényszőnyeg elég [*nekem*], Nedzsátínak!

Erre Mihri a következő csípős parafrázissal válaszolt:

Ej, Nedzsátí! Te fekhelynek gyékényszőnyegét akarsz!
Mihrinek elég egy [*kis*] száraz hely a kedves küszöbén.

Azaz a költőnő rápirít a mesterre: odaadása, lemondása nem teljes, még mindig vannak önző gondolatai, még mindig magával törődik, hiszen gyékényszőnyegét akar. Az igazi szolga ura küszöbén alszik, mint Mihri is. E fenntartások ellenére állítólag minden versét megküldte Nedzsátínak véleményeztetés – no meg figyelemfelkeltés – céljából. Nedzsátí azonban ráunt a kellemetlen hódolóra:

²⁴ BTK II. Istanbul, 1985. 221–226.

²⁵ *Sudár Balázs*: Balassi török forrásaihoz. Keletkutatás 2002. ősz–2006. ősz 83–101.

Ej, te, ki versemre parafrázist készítesz,
Az erény útjáról ne térj le, hagyj fel ezzel!

Ne mondd, hogy „ritmus és rímelés
Tekintetében versem azonos [értékű] Nedzsátíéval”!

Bár mindkét szó három betűvel írandó,
Valójában azonos-e a szégyen és a tisztelet?²⁶

A költő-ismerősök között kell megemlítenünk Zejnep hátúnt is. Érdekes, hogy a vele való levelezésről nem Mihrínél olvashatunk, hanem Zejnepnél.²⁷ Azaz a kapcsolat inkább az utóbbi, mint az előbbi számára volt fontos: Zejnep rangját emelte, Mihriről azonban nem mondott újat, legalábbis a kortárs életrajzírok szemében.

Vélemények

Az életrajzírok persze nem csupán – gyakran kétes forrásértékű – tényeket közölnek, hanem kommentálják is azokat. Mihrí esetében például már azt indokolni kellett, hogy egy nő hogyan gyakorolhatott egy férfiaknak fenntartott mesteriséget: az iszlám világban a társadalmi aktivitás a férfiak privilégiuma, a nők élettere a család. Az első életrajzgyűjtő, Szehi bég a két költőnőt, Mihrít és Zejnepet nem is merészelte a férfiakkal egy csoportba sorolni, inkább külön fejezetet szentelt nekik, amelynek élén így mentegetődzött: „Verseik szépek, sorai páratlanok, az emberek kedvelik költeményeiket, s mivel komoly a hírnevük, ebbe az életrajzgyűjteménybe is beírtak.” Latífi azonban szakított ezzel a felfogással, az ábécérend megfelelő helyére sorolta be őket, ezzel véglegesen a többiek – értsd: a férfiak – „szintjére” emelve őket. A későbbi életrajzírok követték a példáját.

Találtak azután egy-két jól hangzó mentséget is a gyengébbik nem védelmére. Gyakran idéztek például két arab mondást: „A hímoszlán oroszlán, a nőstény oroszlán nem oroszlán”, „Egy tehetséges nő többet ér ezer tehetségtelen férfinál” – ez utóbbit egyébként maga Mihrí is beleszötte egyik költeményébe. Egy Ajse nevű költőnővel kapcsolatban az életrajzírok nem haboztak Mohamed próféta hasonló nevű feleségére utalni. Hősnőnk esetében – akinek neve annyit jelent: a Nappal kapcsolatos – szintén előkerestek egy remek arab mondást: „Nem szégyen a Napra nézve, hogy nőnemű. Nem érdem a Holdra nézve, hogy hímnemű.” (Az arab nyelvben a nap hímnemű, a hold nőnemű szó.)

Ez a kissé „szerecsenmosdatásnak” tűnő magyarázkodás azonban korántsem volt azonos mértékű minden esetben. Zejnep hátúnt például „fiúsították”:

²⁶ A két szót – *hüner* és *ajb* – az arab írásban három betűvel írják.

²⁷ DEİS 549.

„Annyira művelt – írta róla Latífi –, hogy költészete nem is emlékeztet a női lo-csozásra, férfiként szól.” A hölgy persze kiérdemelte a dicséretet: felhagyott a költői mesterséggel és férjhez ment. Nemígy Mihri, aki haláláig pártában maradt. Vele kapcsolatban tehát mindannyiszor ki kellett emelni, hogy bár férfitársaságba járt, de szenny sosem érte szűzi tisztaságát. Ezt az életrajzírók annyiszor és annyiféleképpen elismélik, hogy az már gyanús: e „dicséretet” sokkal inkább ironikusnak, sőt szatirikusnak kell gondolnunk, semmint valóban jószándékúnak. Milyen is lehetne más az erénynek az a fajta magasztalása, amelyben a hölgy intim testrészeit emlegetik gyakori – és a költői nyelv ismeretében – teljesen egyértelmű szexuális célozgatások kíséretében. Latífi még jelképekben beszél, Asik cselebi azonban időnként már egészen közönséges. Mihri férfiügyeit fiúvadászatnak, sőt kurválkodásnak nevezi, költészetét a menstruációs vértől szennyesnek mondja. Mindezt persze úgy, mintha mindezen vádak alól tisztázni óhajtaná „védencét”. Az a furcsa helyzet állt tehát elő, hogy bár Mihri bekerült az irodalmi kánonba, a költői közösség mégsem tudta megbocsátani neki, hogy nőnek született. Felmerül a kérdés: ha működése ennyi ellenérzést váltott ki, akkor miért emlegetik egyáltalán? Minden további nélkül kihagyhatták volna az életrajzgyűjteményekből, s ezzel feledésre ítélték volna, mint annyi más – Mihrinél sokkal tehetségesebb – költőt. A kérdés megoldásához a költőnő életrajza segíthet hozzá, amelyről azonban az életrajzgyűjtemények feltűnően hallgatnak.

Az életrajz

Mihri életpályájáról kevés egyéb forrás tájékoztat, ám ezek teljesen új dimenziókat nyitnak meg. Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, érdemes néhány mondat erejéig visszatérnünk az életrajzgyűjteményekhez. Mint láttuk, ezekből igen kevés konkrétum derül ki. Megtudjuk, hogy költőnőnk amaszjai, bejáratos a hercegi udvarba, és a kor több vezető értelmiségijével kapcsolatban áll. Ugyanakkor e kapcsolatok mibenléte már igen problematikus: az adathiányban szenvedő biográfusok előszeretettel kanyarítottak történeteket pletykák, félinformációk köré. Mihri tálcán kínálta a lehetőséget, verseiben számos „feldolgozásra váró” mozzanat lappang. Az idézett, férfiakkal kapcsolatos történetek java része egy-két verssorból – némi fantázia segítségével – levezethető. Így forrásértékük meglehetősen kétes, inkább csak a kapcsolatok ténye tekinthető biztosnak.

Lássuk most már a további adatokat! Evlia cselebi, a jeles 17. századi utazó *Szejáhat-náme* című munkája első kötetében sorra veszi az egyes szultánok uralkodásának idején működő jelesebb költőket is. II. Bajezid koránál (1481–1512) említi meg Mihrit, akire azután a második kötetben Amaszja leírása kapcsán újra visszatér.²⁸ Tőle tudjuk meg, hogy költőnőnk nagyapja, Pír Iljász-i Halve-

²⁸ *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu – dizini. 1. kitap. Haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul, 1995. 142.;*

tínek a kolostorában lett eltemetve. Kitér Mihri nagy műveltségére és vallási kérdésekről írt prózai értekezéseire is.

A szultáni udvar által kiutalt jutalmakat megörökítő (úgynevezett *inámát*) defterben is többször találkozunk Mihri nevével, aki verseiért cserébe nem kevés adományt kapott. Az egyik bejegyzés atya nevét is elárulja: Mevlána Haszan Amaszjainak hívták²⁹ – a tiszteleti cím igazolni látszik Latífi megjegyzését, mely szerint bírói tisztelet töltött be. A költő 1508-ban verseinek szerkesztett kötetét elküldte II. Bajezid szultánnak, aki természetesen jutalmat utaltatott ki a számára, 3000 akcsét – egy várkatona átlagos évi zsoldjának csaknem a kétszeresét. Az uralkodó pecsétjével ellátott kötet máig is megtalálható az isztambuli Ayasofya Kütüphanesiben. A *inámát defteri* adatai szerint a korábban elfogadott nézet – miszerint Mihri 1506-ban halt volna meg – téves, hiszen még 1512-ben is adományt kapott az udvartól egy dicsérőverséért (*kaszidéért*). A továbbiakban e forrásokat fogjuk vallatóra.

A család

Mihri anyai nagyapja a híres szúfi – muszlim misztikus – mester, Pír Iljász Südzsáeddín Halvetí volt (?–1433?).³⁰ A legendák szerint Timur Lenk az ankarai csata (1402) után kormányzót nevezett ki Amaszja élére, akivel azonban a helyiek elégedetlenek voltak. A világhódító erre maga elé rendelte a város bölcseit, s tíz kérdést tett fel nekik – helyesen csak az akkor még ifjú Pír Iljász tudott válaszolni. Timur elismerésképpen Sirvánba küldte tanulni Szadreddín Hijavíhoz. Mestere mellett azonban nemcsak a tudománnyal ismerkedett, hanem a halveti dervisek tanításaival is. Hamarosan belépett az Anatóliában ismeretlen, akkoriiban még csekély jelentőségű rendbe, majd Hijaví utasítására visszatért hazájába, hogy ott terjessze a tanításokat (1412) – ő volt az Oszmán Birodalomba küldött halveti mesterek közül az első. Szülővárosában telepedett meg; a Jakúb ankarai pasa³¹ által – minden bizonnyal éppen az ő számára – épített kolostorban (1413) gyűjtötte maga köré tanítványait. A rendházzal egybeépített dzsámit egyébként a köznyelv Csileháne („remetecella”) dzsáminak nevezte, a halveti rend legfontosabb gyakorlata, a hosszú, negyvennapos magányos elvonulás nyomán.³² A ka-

Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî: *Evlîyâ Çelebi seyahatnamesi*. Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu – dizini. 2. kitap. Haz. Zekerîya Kurşun–Seyit Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 1999. 99.

29 *İsmail E. Erünsal*: *Türk Edebiyatı tarihine kaynak olarak arşivlerin değeri*. *Türkiyat Mecmuası* 19(1980) 221–222.

30 *Evlîyâ Çelebi*: i. m. 2. kitap. 99.

31 Fîrûz bég fia, Jakúb valójában nem viselte a pasai rangot. I. Mehmed (1413–1421) uralkodása idején Ankara bégje volt. *Mehmet Süreyya*: *Sicill-i Osmanî*. V. İstanbul, 1996. 1677.

32 *Ekrem Hakkı Ayverdi*: *Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri*. 806–855 (1403–1451). II. İstanbul, 1972. 26–33.; *Evlîyâ Çelebi*: i. m. 2. kitap. 99.; *Cemâleddîn el-Hulvî*: *Lemezât-ı Hulviyye*. <http://www.amasya.gov.tr/http://unluler.aspemrimaruf.net/modules>.

rizmatikus nagyapa szellemisége minden bizonnyal mélyen áthatotta a családot, halála után a kolostor irányításának feladatát leányától született unokája, Abdurrahmán bin Husámeddín cselebi vette át (?–1497/1498). Pír Iljász veje, Husámeddín egyébként költőként is ismert volt, Husámí néven verselt, s a városban főiskolát (*medresze*) alapított (1453).³³

A nagyapa családjának tagjai – a Gümüslüzádék – a város előkelői közé tartoztak, s még évszázadokig fontos szerepet tölthettek be a közösség életében, a kolostor felújításai például rendre az ő nevükhöz köthetőek.³⁴ A halvetik a 15. század második felében váltak igazán népszerűvé Anatóliában, Amaszja különösen erős központjuk lett – e fellendülés minden bizonnyal nagy tekintélyt kölcsönzött a tanok első terjesztőjének, Pír Iljásznak. Nem véletlen, hogy éppen ekkoriban (1482) épült meg egy rokon, Gümüslüzáde Ahmed pasa révén, II. Bajezid szultán hathatós támogatásával a sírkápolnája – türbéje – Jakúb pasa kolostora mellett.³⁵

Mihri apjáról, Haszanról az elmondottakon kívül mást alig tudunk. Latífi szerint Belái néven verselt (lánya is így emlegeti költeményeiben) – bár e tekintetben nem lehetett túlságosan sikeres, mivel a tezkirékben hiába keressük a nevét. Minthogy bíróként dolgozott, feltétlenül komoly műveltséggel kellett rendelkeznie.

A szúfik

A család kapcsán már említettük az iszlám misztikáját, a szúfizmust. A derviseknek – a misztikus út követőinek – a célja az iszlám tanainak elmélyítése, a külső formákban rejtőző belső tartalom feltárása: hogyan lehet az anyagi világ forgatagában meglegelni Istent? Hogyan lehet az anyagi világ szétválasztottságán túllépve meglegelni az eredendő egységet – az isteni létezését? A választ mindenkinek magának – magában – kell megtalálnia, másoktól megtanulni nem lehet. Kívülről csak segítséget kaphat a kereső: útbaigazítást, de nem kész eredményeket. Ezért a szúfik körében rendkívül fontos a mester–tanítvány kapcsolat. (A tanítványi láncolatokat, a *szilsziléket* szigorúan számon tartották és tartják máig is.) Kezdetben a tanítványok egy-egy mester körül csoportosultak: a közösség léte a vezetőtől függött. A 12–13. században azonban megindult a szerzetesrendek

33 *Ekrem Hakki Ayverdi*: Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri. 855–886 (1451–1481). III. İstanbul, 1973. 31. Husámeddínről egyébként Evlia cselebi egy érdekes történetet jegyzett fel: „Az öreg Murád szultán három fia közül kettő kezét csókolta neki [*értsd: a tanítványa lett*]. Amikor Mehmed herceg megcsókolta a lábát, a sejh ruhájának ujját a herceg vállára borította és azt mondta neki: Konstantinápoly várát javítsad ki, és építtess benne dzsámikat és főiskolákat!” A később hódítóknak is nevezett Mehmed 21 év múlva valóban bevette a várost. *Evliyâ Çelebi*: i. m. 2. kitap. 99.

34 *E. H. Ayverdi*: Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri i. m. 32–33.; *İsmail Hakki Uzunçarşılı*: Anadolu Türk tarihi vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya vilâyeti, kaza ve nahiye merkezlerindeki kitabeler. Ankara, 1927. 121. 1688–1689-ben pl. Gümüslüzáde İbrahim pasa javítottatta az épületet.

35 *İ. H. Uzunçarşılı*: i. m. 121. A szultán az épületet 1485-ben megnagyobbíttatta és alapítványképpen két falu jövedelmeit rendelte hozzá.

(*tarikat*) kialakulása, ezzel egy szilárdabb, intézményesített forma jött létre. Minthogy a szúfi tanítások szerint Isten szemében mindenki egyenlő – mivel mindenki ugyanazon isteni létezés része –, a misztikusok másképp látták a férfiak és a nők viszonyát, mint az átlagos muszlimok. Bár az iszlám világ gyengébbik nemet visszaszorító életmódszabályait ők sem törhették meg, köreiken belül a nők nagyobb szabadságot élveztek, jelentős pozíciókhoz juthattak. A korai időkben jó néhány híres mesternőről tudnak a források; a legnevezetesebb közülük Rábia (?–804) volt.³⁶

Mihri családjában a halveti dervisek kaptak nagy szerepet. A rend misztikus gyakorlatainak központi elemét az elvonulás – a *halvet* – képezte. A dervist ilyenkor mindössze egyetlen Koránnal negyven napra egy szűk cellába zárták, ahol csak minimális táplálékot vehetett magához. A szertartások Allah neveinek recitálására épültek. A rendet Szirádzsuddín Ebu Abdullah, azaz Ömer el-Halveti (?–1397?) alapította: a legenda szerint vándorlásai közben egy hatalmas, odvas platánfára akadt, abba költözött be hosszú elmélkedésre – innen a rend legfontosabb misztikus gyakorlata.³⁷ A második atyamester (*pír*), Szejjid Jahja Sirvání (?–1457) éppúgy Szadreddín Hijaví tanítványa volt, mint Mihri nagyapja, Pír Iljász. (Azaz Pír Iljász „iskolatársa” volt annak a mesternek, akihez az anatóliai halvetik kötődtek.) Jahjának – aki leginkább Sirván és Baku környékén tevékenykedett – számos tanítványa érkezett az Oszmán Birodalomba. Egyik küldöttjének, Pír Mehmednek a neveltje volt az a Dzsemáleddín sejh (?–1496), aki a rend dzsemálijje irányzatának vetette meg az alapjait. Személye azért különösen érdekes a számunkra, mert élete egy részét Amaszjában töltötte, a leendő II. Bajezid szultán bizalmasa volt, s a trónviszály idején aktívan – a legendáriumok szerint számos csodával – támogatta a herceget. Hogy valójában mi történt, azt nem tudjuk, de tény, hogy Bajezid hálás volt neki: trónra kerülése után Isztambulba hívatta őt. Hamarosan Kodzsa Musztafa pasa nagyvezír, aki egyébként Dzsemáleddín tanítványa volt, megépíttette a rend első isztambuli kolostorát a Héttorony közelében. A halvetik ezzel megvetették a lábukat a birodalom szívében, s megkezdődött a viharos balkáni terjeszkedés korszaka is. II. Bajezid és Dzsemáleddín sejh szoros kapcsolatának eredményeképpen a rend I. Szelim idejéig folyamatosan élvezte az oszmán szultánok kitüntető figyelmét.³⁸ A sejh egyébként költőként is hírnevet szerzett, s versei máig gyakran hangzanak el a halveti szertartásokon. Az Oszmán-házhoz fűződő kapcsolatait mutatja, hogy egyik művét Bajezid fiának, Ahmed hercegnek ajánlotta.

A közeli Konjában alapította meg Mevláná Dzseláleddín Rúmí a keringő dervisek, a mevlevik rendjét, amely gyorsan – már a 14. század első felében –

36 A szúfizmus kezdeteire jó áttekintést ad: *Reynold A. Nicholson*: Az iszlám misztikája. Bp. 1997.

37 *Nathalie Clayer*: Mystiques, état et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours. Leiden, 1994. 5–6.

38 *N. Clayer*: i. m. 65–66.; *Mehmed Serhan Tayşi*: Cemâl-ı Halvetî. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. VII. Ca'fer es-Sâdik–Ciltçilik. İstanbul, 1993. 302–303.; *Süleyman Uludağ*: Halvetiyye. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XV. Hades–Hanefî Mehmed Efendi. İstanbul, 1997. 393–395.

gyökeret vert Amaszjában is. Mevláná komoly figyelmet szentelt a nőknek, lelki-életüket bátorította, számos jelét adta annak, hogy egyenrangúaknak tekinti őket: „A nő és a férfi között az anyagi világban különbség van. De a szellemi világban – minthogy ott formák sincsenek – nincs közöttük semmi különbség” – írta egyik versében. A rend történetében a 17. századig rendre felbukkannak mesternők is, volt, aki egy kolostor közösségét irányította, s volt olyan, aki egy egész ország részben terjesztette el Mevláná tanításait. A falusi mevlevik körében a kezdeti időszakban általános gyakorlatnak számított, hogy férfiak és nők együtt járták forgó-keringő táncukat. A mevlevik között néhány költő is akadt, igaz, az irodalomtörténetírás már saját korukban sem vett róluk tudomást.³⁹

Amaszja városában azonban – ahol a 17. század közepén már 40 kolostor működött⁴⁰ – nem csak a halvetik és a mevlevik éreztették a hatásukat. Erősek voltak errefelé a bektasi-kizilbas közösségek is. Ők az iszlámnak egy sajátos, török változatát gyakorolták, amelyen erősen átütöttek a nomád hagyományok. A szertartásokon például férfiak és nők közösen voltak jelen, táncaikban (*sze-mah*) mindkét nem részt vehetett – ha nem is érhettek egymáshoz. A nők szerepe a rend történetében jelentős, maga az alapító mester, Hadzsi Bektas Veli éppen egy nőnek, Kadindszik Anának adta tovább tanításait. A bektasik körében különös tiszteletnek örvendett Mohamed lánya, Fatima, vagy ahogy ők nevezték: „Fatma anya”.⁴¹ A 15. század második felében, a szafavida hatalom kiépülésével párhuzamosan a bektasi-kizilbas befolyás egyre erősödött. Amaszja a keleti határ egyik kulcspontja, különösen érzékeny terület volt, a környéken nomadizáló türkmén törzsek a szafavidák felé hajlottak. Amikor az összeütközés kirobbant, Núr Ali halife seregei éppen az ő segítségével nyomulhattak előre villámgyorsan a térségben (1512). A Szivasz, Amaszja és Tokat vidékén élő kizilbas törzsek a későbbiekben is sok gondot okoztak az oszmán szultánoknak.⁴² A 15–16. század fordulóján azonban a birodalom valláspolitikája még nem kristályosodott ki. Az isztambuli uralkodó ekkor még nem volt egyúttal az iszlám világ kalifája is, így nem kellett tűzzel-vassal a szunnita iszlámot képviselnie. Sőt, még erősen hatottak azok a törzsi hagyományok, amelyek vallásilag egyet jelentettek a bektasik heterodox nézeteivel. A bektasi tanításoktól a hercegi udvar sem volt mentes, Ahmed herceg fia, Murád maga is belépett a rendbe, majd Iránba menekült, ahová többször hívta apját is.⁴³

39 *Mustafa Kara*: Tasavvuf ve tarihatlar tarihi. İstanbul, 1985. 119.; *Abdülbâki Gölpınarlı*: Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik. İstanbul, 1983. 79–80.; *Celâleddin B. Çelebi*: Hz. Mevlânâ'nın eserlerinde „kadın” konusuna kısa bir bakış. In: II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi. Tebliğler. Konya, 1991. 103–108.

40 *Evliyâ Çelebi*: i. m. 2. kitap. 97.

41 A bektasikről általában: *Ágoston Gábor–Sudár Balázs*: Gül Baba és a magyarországi bektasi derisek. Bp. 2002.

42 *Faruk Sümer*: Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü. Ankara, 1976. 68–79.

43 I. m. 34–36.

Mihrí dívánja

A szellemi háttér felvázolása után lássuk most már, hogy maga Mihrí mit árul el önmagáról ránkmaradt írásai, azaz versei révén. Az oszmán klasszikus költészet gyakorlása már önmagában komoly műveltségi háttérrel feltételez: a költőnek ismernie kell például legalább nagy vonalakban a muszlim kultúrát – amelyről egy átlagos alattvalónak akkoriban igen csekély fogalmai lehettek. Mihrinek persze mindebben bizonyára sokat segített a családi háttér. Az oszmán költészet a 15. század második felében éppen a kiforrás időszakában volt, ekkor éltek és alkottak azok a poéták (például Ahmed pasa és Nedzsáti bég), akiknek a művészete majd zsinórmértékül szolgál a következő század költői számára. Hősnők azonban – időrendi okokból – csak részben tanulhatott tőlük, minden bizonnyal ismernie kellett tehát az igazi példaképek, a nagy perzsa költők munkáit is. Ez megint csak nem eshetett nehezére, hiszen nagyapja, Pír Iljász jó ideig perzsák között élt, tudását minden bizonnyal őrizte a családi tradíció és a halvetik rendje. Mihrí műveltségéről egyébként Evlia cselebi egészen határozottan nyilatkozik: szerinte hetven könyvet tudott fejből. A megfogalmazás persze nem szó szerint értendő, de üzenete világos.

Mihrí *dívánjának*⁴⁴ – szerkesztett verseskötetének – gerincét a lírai versek, a *gazelek* alkotják. Ezek nyelvüket, megfogalmazásukat, a költői eszközök használatát tekintve nem túlságosan jelentősek, a kor vezető alkotóinak színvonalát meg sem közelítik: Mihrít a közepes költők közé kell sorolnunk – így értékelték a kortársak is. Van azonban egy egészen sajátos, egyedülálló jellegzetessége Mihrí művészetének: a személyesség, az őszinteség. Az oszmán klasszikus költészetben ritkaság, ha valaki magáról vall – a versek többnyire áttételesek, általános igazságokat próbálnak megfogalmazni, a hozzájuk elvezető személyes történetek nem érdekesek. Az egyén tényleges életére utaló mozzanatokot csak elvétve találunk. Ezzel szemben Mihrí verseiben lépten-nyomon egyértelmű utalásokba, sőt személynevekbe botlunk: mondhatni a költőnő versein keresztül kommunikált a külvilággal. Ez akkoriban szokatlannak számított, nekünk azonban ismerősnek tűnhet, már-már modernnek érezzük. Éppen ezek a nyílt megfogalmazások azok, amelyekre az életrajzírók történetei támaszkodtak, s amelyek számos pletykára adtak alapot.

A versgyűjtemény jelentős részét *kaszídék*, dicsőítőversek teszik ki. Ezeket többnyire valamilyen égi vagy földi hatalmassághoz intézték a költők, természetesen megfelelő ellenszolgáltatás reményében. Mihrí mindössze két személynek írt: II. Bajezid szultánnak és fiának, Ahmed hercegnek. Az említett udvari számadáskönyv ismeretében igyekezete nem volt hiábavaló, az évek során jó néhány ezer akcsét utaltak ki a számára. A *kaszídék* két dologra hívják fel a figyelmet: egyrészt Mihrí nagyon tudatosan ápolta kapcsolatát az uralkodócsaláddal. Ebben minden bizonnyal sokat segített a személyes ismeretség, a családi háttér és

44 Dívánjának kiadása: *Mihrí Hatun: Divan. Kriticeszkij tekszt i vsztupitelnaja szatja*. Ed. E. I. Mastakova. Moszkva, 1967.

a halvetí dervisrend politikai szerepe. Másrészt az is világosan látszik, hogy a szultánokat sokkal kevésbé zavarta a költő nőnemű volta, mint a néhány évtizeddel később működő biográfusokat: elégedetten fogadták a magasztalást egy nő szájából is.

A díván elején egy hosszú, verses imádság áll, a *Tazarru-náme* (Imádságok könyve). Bár kimondottan szúfi kijelentéseket ritkán találunk benne, a megfogalmazás módja mégis lépten-nyomon az iszlám misztika hatását tükrözi. Találunk erre példát a gazelekben is:

Ha a szúfiknak a szépet szeretni bűn volna,
Akkor te légy szabad, hagyj engem, hadd égjek azzal a bűnnel.⁴⁵

Szúfi gondolkodásmód villan meg a következő sorpárban is, amelyben Mihri az okos férfiakkal a bölcs nőket állítja szembe.

Mivel azt mondják: a nő értelme [*akl*] tökéletlen,
minden szavát illő megbocsátani.
Jobb egy nő, ha hozzáértő [*ehl*]
mint ezer hozzá nem értő [*ná-ehl*] férfi.

„A bölcsesség [*mana*] szüzeit magáévá tette a vers nászajándéka által és a misztika/hatalom esküvői szobájába vitte őket” – kommentálta a verset Ásik cselebi. A szúfik nyelvén az okosság, az ész (*akl*) az anyagi világhoz tartozik: a megtanulható tudás területe ez, s mint ilyen, mulandó. Ezzel szemben a bölcsesség (*mana*) isteni eredetű, megtanulni nem, csak megtapasztalni lehet, s örökre szól. Az emberi élet egyik célja éppen ennek a megszerzése. A szúfik körében azokat, akik megismerték, *ehl*nek szokás nevezni, szemben az öntudatlan álomba merült, *ná-ehl* tömeggel.

Mihri szúfi kötődése a rokonság ismeretében könnyen érthető, s többen szó szerint is megfogalmazták. Első életrajzírója, Szehi bég például kiemeli, hogy „gazeljai a szív népe [a dervisek] között gyakran kerülnek említésre”, Evlia az említett híres mesternőhöz, Rabiához hasonlította, s végül ne felejtjük el azt sem, hogy Mihrit nagyapja kolostorában helyezték örök nyugalomra.

Összegzés

Mihri nem éppen szokványos pályát tudhatott a magáénak. Nőként szerzett költői hírnevet egy olyan korban, amikor a versfaragást férfiúi mesterségnek tartották, ráadásul még a költői összejöveteleket is látogatta, s a társadalmi elvárásokkal ellentétben sohasem házasodott meg. Röviden szólva: botránys életet élt. Hogy ezt megtehetette, nem csak saját tehetségének és képességeinek köszönhet-

⁴⁵ *Mihri Hatun*: i. m. N° 205.

te. Szülővárosának nagy múltú, tekintélyes családja állt mögötte, akik részint a politikai hatalomból is kivették a részüket, részint pedig a kultúra területén működtek. Éppen Mihri idejében emelkedett fel azoknak a halveti derviseknek a szerencsecsillaga, akikhez költőnők nagyapja révén szorosan kötődött. Ezek a – helyi és birodalmi szinten a legrangosabb körökhöz vezető – szálak teremtették meg Mihri számára a lehetőséget szokatlan életmódjához. Ő pedig talán a család dervis-hagyományai révén vette magának a bátorságot ahhoz, hogy ne a „normális” életet válassza. Számos körülménynek kellett tehát összejárnia ahhoz, hogy egy szúfi tanításokon edzett öntudatú, ugyanakkor rendkívül művelt asszony átléphesse a társadalmi korlátokat. Csak ott és csak akkor. A kapuk később hosszú időre bezárultak.

BALÁZS SUDÁR

A TURKISH POETESS AMONG MEN: MIHRI HATUN

The life of the Ottoman woman poet Mihri Hatun, is anything but ordinary. She became famous as a poetess in an age when poetry was considered a masculine profession; moreover, she also attended poetic gatherings and never got married, quite in opposition to the social norms of the era. In short, she had a scandalous life, as attested by, if in a tacit fashion, by Ottoman collections of biographies of poets (*tezkire*).

Her literary output became part of the Ottoman canon, although she could equally have become subject to oblivion. What was the reason for it? By no means was she famous only because of her talent. She had a strong backing from the Gümüşlüzades, a respectable family with a grand past from her hometown, who were influential politicians as well as strong patrons of culture. Besides, it is in Mihri's lifetime that the Khalvati order of dervishes came very much to the foreground, with which she had strong connections through her grandfather, Pir Ilyas-i Khalvati. These connections with elite circles on both the local and the imperial level made her extraordinary lifestyle possible, while her brevity to live like this may also have been based on the dervish traditions of her family. Many factors were thus necessary that in the late 15th century through the early 16th, a woman with a strong Sufi consciousness could transgress social norms in the Ottoman Empire.